

“Waartoe dienen zij eigenlijk?”

De betekenis van de clarissen voor de samenleving

In zijn onderzoek naar de ontwikkeling van het moderne zelf beschrijft Charles Taylor hoe de focus van de Moderniteit steeds meer is komen te liggen op **het gewone leven**.¹ En dat heeft effect op de betekenis van het clarissenleven. Vroeger was het goede leven iets voor contemplatieve religieuzen, rijke filosofen en machtige aristocraten. Nu is het goede leven voor iedereen. Maar als het goede leven het gewone leven is, welke waarden zijn dan belangrijk? Dat blijkt vooral werk en familie te zijn. Als het werk leuk is en de kinderen gezond zijn, dan is het leven goed. Anders gezegd, het goede van het gewone leven draait om productie en reproductie. Het leven is goed als het in stand gehouden wordt en toekomstbestendig is. Veel méér betekenis lijkt het gewone leven niet te hebben. De vraag naar de diepere zin van het leven, of het waarom, wordt dan ook niet meer gesteld. Dit is wel naar voor al die mensen die niet kunnen werken en geen familie hebben, want wat voor zin heeft hun leven dan?

Dat het gewone leven niet altijd goed is, werd door de pandemie pijnlijk duidelijk. Want de besmettelijkheid van het virus – en dus van de mens – bracht de hele samenleving in een lock down. Iedereen moest op afstand worden gehouden. Gewoonlijk worden alleen zieken en gevangenen op afstand gehouden, en met zorg omringd, totdat zij ook weer goed functioneren in de samenleving.² Maar nu werden *alle* mensen van elkaar afgesloten. Het werk was er niet meer, of het was niet meer gezellig, en de familie moest op afstand blijven. **Het leven werd ineens betekenisloos**. Iedereen werd met zorg omringd terwijl er uit alle macht gezocht werd naar een oplossing van dit levensgrote probleem. Want het leven werd niet meer als goed ervaren.

Contemplatieve religieuzen nemen in deze kwestie een aparte plaats in. Zij hebben zich toegewijd aan het goede leven, dat wel *in* maar niet *van* deze wereld is. Hun leven kent net zoveel problemen als het leven van andere mensen, maar zij zien deze problemen in het perspectief van het mysterie. Anders gezegd, het goede leven wordt door contemplatieve religieuzen niet gezocht in het oplossen van alle problemen, maar in de erkenning van en ontmoeting met het mysterie. Het mysterie lost problemen niet op, maar **het mysterie doet de volmaaktheid van het Evangelie proeven te midden van de problemen**. Het mysterie laat de droevige, gekwetste en onrecht lijdende mens *toch, hier en nu, onmiddellijk* zaligheid ervaren.³

Ik wil stilstaan bij de betekenis van het leven van de clarissen, zowel wat het leven voor henzelf betekent als wat zij voor de samenleving kunnen betekenen. En ik wil betogen dat clarissen er niet zijn om de problemen van de samenleving op te lossen, maar dat hun besloten leven een openheid en perspectief kan bieden aan de mensen die zuchten onder

¹ Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Harvard University Press, 1989. Met name Part III: The Affirmation of Ordinary Life, pp. 209-302.

² De Italiaanse filosoof Giorgio Agamben noemt deze afgescheiden mensen *homo sacer*. De *homo sacer* is de mens die niet meedoet, buitengesloten, en op afstand gehouden wordt. Giorgio Agamben, *The Omnibus Homo Sacer*. Stanford University Press, 2017.

³ Maar als Jezus vijfduizend hongerige mensen gevoed heeft en die mensen hem vervolgens tot koning willen uitroepen, omdat hij succesvol is in het oplossen van hun honger, dan trekt Jezus zich terug op een eenzame plaats (Joh 6,1-15). Het mysterie mag nooit worden ingezet als probleemoplosser.

een lock down. Hoe brengen clarissen het goede in het gewone leven binnen? Hoe biedt hun besloten leven openheid aan uitgesloten en ingesloten mensen? Dat kunnen zij volgens mij doen door zichzelf en anderen in contact te brengen met het mysterie, dat mensen de kracht geeft hun eigen problemen op te lossen.

Clarissen: van een ingesloten naar een besloten leven

Clarissen onderhouden een geheiligd leven in de beslotenheid van het klooster. Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd die beslotenheid ook letterlijk genomen: een zuster mocht niet van het terrein van het klooster af, aldus Jan Sloot die een verhaal van zuster Leonarda aanhaalt. Het was bovenal een biddend leven. Destijds baden de zusters, behalve het koorgebed door de koorzusters, ook tijdens hun werkzaamheden een voortdurend mondgebed van *Paternosters, Ave Marias, Gloria Patris*. In een enquête van Jan (Didacus) Braun OFM uit begin jaren zestig geven de clarissen aan veel waarde te hechten aan het contemplatieve leven, dat zij beschouwen als “in stilte bij God zijn.” Het voortdurend mondgebed lijkt die stilte niet te breken, maar veeleer juist vorm te geven.⁴ De enquête van Braun vormde echter onderdeel van een moderniseringsproject dat sinds de jaren vijftig in de clarissenkloosters plaatsvond.⁵ Dat project was ingezet door Rome, die daarmee reageerde op problemen van vrouwenkloosters,⁶ en werd hier in Nederland bij de clarissen ter hand genomen door de minderbroeders, die ook allerlei problemen zagen. En dat was lief van hen!

Het besloten leven van de clarissen kreeg veel meer openheid, waarbij ook alle ruimte werd gegeven aan de ontmoeting met mensen uit het gewone leven, het mondgebed werd meditatie, de liturgie werd bij de tijd gebracht, en de zusters kregen een gedegen theologische vorming. Het past allemaal bij het gevoel van de jaren vijftig en zestig, waarin de Kerk een *aggiornamento* – een update – beleefde. De Kerk moet met de tijd en met de wereld meebewegen, en tegelijkertijd terugkeren naar haar bron. Dat is goed voor de zusters, die naar elkaar leerden luisteren (!) en toevallig ook nog ontdekten dat Clara een eigen leefregel had! Maar de zusters moesten ook een rol van betekenis gaan spelen in de kerk en in de wereld. Dat is goed voor de kerk en de wereld. De apostolische constitutie *Sponsa Christi* schrijft in 1950 dat het tijd is om ook iets aan apostolaat te doen,⁷ of misschien mag ik het zo zeggen: “Jullie in stilte bij God zijn is goed, maar het moet wel ergens toe dienen.”

Het bij de tijd brengen van de contemplatieve religieuzen was uitdrukkelijk een poging om problemen op te lossen waarmee vrouwenkloosters na de oorlog kampten. Om te kunnen overleven moesten de vrouwen zich gaan richten op het gewone leven, dat naar zijn aard ingericht is op overleven; “productie en reproductie”, zegt Charles Taylor. Ik moet zeggen dat ik sympathiek sta tegenover dit project; ook het Franciscaans Studiecentrum is bezig een franciscaans antwoord te vinden voor de grote problemen van deze tijd, en inderdaad ook om als studiecentrum te kunnen overleven. Maar misschien is dat franciscaanse of claraanse

⁴ J. Sloot, *Van slotzusters tot moderne monialen* [nagelaten geschriften, in bezit van Els Brouns] – drie soorten zusters (koor, leken, buiten), geen studie, geen mystiek, alleen voortdurend mondgebeden; *Bulla Sponsa Christi* (1950) – hervorming – contact met elkaar en met bezoekers – studie theologie – enquête onder de zusters: *in stilte bij God zijn*.

⁵ J. Sloot, *The transformation of the Dutch Poor Clares*. Lecture St. Bonaventure’s University 14 juli 2016.

⁶ Apostolische Constitutie *Sponsa Christi*. De sacro Monialium Instituto Promovendo (1950).

⁷ ... momentum advenisse videtur, in quo vita monastica, generatim etiam inter Moniales contemplationi deditas, cum moderata apostolatus participatione concilietur.

antwoord wel juist dat we die problemen **niet alleen als problemen moeten beschouwen**. Ik ben ook een probleemoplosser en ik ben ook best wel lief. Daarom vroeg ik zuster Esther jaren geleden al eens welke ideeën er bij de clarissen leven om hun kloosterleven financieel gezond te maken. Ze zei: “Weet je, dat wij leven met financiële tekorten, dat is toch ook onderdeel van onze spiritualiteit?”

Het probleem en het mysterie

Ook Clara zelf lijkt zich niet al te druk te maken over het oplossen van problemen. Als ze gaat leven in het kloostertje van San Damiano is dat niet om problemen op te lossen. En als Franciscus belooft voor haar en haar zusters zorg te dragen, zoals hij dat ook voor zijn broeders en samen met zijn broeders doet, dan spreekt hij niet over problemen, maar over **het mysterie van het leven volgens de volmaaktheid van het Evangelie**.⁸ Gerard Pieter Freeman beschrijft hoe vooral de curie problemen zag, en hoe kardinaal Hugolinus – de latere paus Gregorius – deze problemen voor Clara wil oplossen.⁹ Maar het overleven van de wereld, het produceren en reproduceren van het leven, dat is niet wat Clara zoekt. Zij is vooral geraakt door het mysterie.

Het mysterie dat Clara raakte is te leven volgens de volmaaktheid van het Evangelie. Sommigen leggen dat vooral uit als een leven in armoede en nederigheid.¹⁰ Maar armoede en nederigheid zijn waarden die staan voor een aanwezigheid, en die aanwezigheid is uiteindelijk het mysterie van de Ene Aanwezige. **Clara ervoer het mysterie in het gelaat van Jezus Christus, dat zij aanschouwde in het kruisbeeld**.¹¹ Ze spreekt erover als over een spiegel. Want schouwend in het gelaat van haar Geliefde, ziet zij – door Zijn ogen – zichzelf, haar ware zelf.

Ik lees uit de vierde brief van Clara aan Agnes van Praag:

- 15 Kijk dagelijks in deze spiegel, o koningin, bruid van Jezus Christus,
en spiegel daarin voortdurend je eigen gezicht,
- 16 opdat je jezelf zo geheel van binnen en van buiten mooi maakt,
je met kleurige kleding bekleedt en omhult,
- 17 en je mooi maakt met de bloemen en de gewaden van alle deugden,
zoals het de allerliefste dochter en bruid van de hoogste Koning past.
- 18 In deze spiegel weerkaatsen (*refulget*) de zalige armoede,
de heilige nederigheid en de onuitsprekelijke liefde,
zoals je met Gods genade in heel deze spiegel kunt aanschouwen.

⁸ “Omdat jullie je op goddelijke ingeving tot dochter en dienares van de allerhoogste, meest verheven Koning, de hemelse Vader, hebben gemaakt en tot bruid van de Heilige Geest door te kiezen om te leven volgens de volmaaktheid van het heilig evangelie, wil en beloof ik, dat ikzelf en mijn broeders, altijd voor jullie – net als voor hen – nauwgezette zorg en bijzondere aandacht zullen hebben.”

⁹ G.P. Freeman, Met snelle stap en licht tred. Over het leiderschap van Clara van Assisi, in W.M. Speelman (red.), *Volg de Liefde. Leiderschap in het licht van Franciscus en Clara van Assisi*. Almere: Parthenon, 2020, 240-262.

¹⁰ Duane V. Lapsanski, *Perfectio evangelica. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung im frühfranziskanischen Schrifttum* (Schöningh: München, 1974) 274. Hubert J. Bisschops, *Franciscus van Assisi: Mysticus en Mystagoog* (Assen: Van Gorcum, 2008) pp. 152-184.

¹¹ Gedachte n.a.v. 2Kor 3 en Ex 33-34. De sluier van Mozes is niet alleen ter bescherming – want geen mens kan God zien en leven – maar de sluier is ook medium van gedachtenis. Anders dan vanachter een masker, drukt het gelaat van de Levende zich uit in de sluier. Ook het kruisbeeld waar Clara zich in haar contemplatie op richtte vormde een medium van gedachtenis: het was niet een plaatje van Christus, maar het was Christus zelf, die zich door de sluier van de afbeelding aan haar present stelde.

Beeld je eens in hoe Clara in het gelaat van haar Geliefde kijkt. Ze ziet niet zichzelf, maar haar Geliefde. Ze ziet zijn zalige armoede, heilige nederigheid en onuitsprekelijke liefde. Ze ziet echter ook hoe Jezus naar haar kijkt en hoe Hij haar ziet. In zijn zien geeft de Heer zich aan Clara. Het 'weerkaatsen' van vers 18 is een *refulgere*, een stralen en terugstralen van ogen die elkaar aankijken. En dan ziet Clara hoe de Heer *Zijn* armoede, nederigheid en liefde aan haar meedeelt en in haar herkent. In een muzikaal beeld kun je denken aan harmonische tonen, klinkend uit Christus gelaat, die snaren beroeren in Clara's lijf. In haar lijf resoneren precies dezelfde tonen, alleen met eigen kleuren, de kleuren van *Clara's* armoede, nederigheid en liefde.

Je spiegelen in de ogen van de ander betekent dat je leert zien hoe de ander jou ziet, en dat je daarin jezelf leert herkennen. Meestal ziet de ander lelijke dingen, problemen die moeten worden opgelost of waarmee je moet leren leven. Maar de Heer deelt in zijn zien zijn goedheid mee, en Hij ziet dan ook deze goede dingen. Als je in zijn ogen kijkt dan word je niet lelijk, maar mooi.¹² Dit is hoe het mysterie inwerkt in een mensenleven. Waar het probleem vraagt om een oplossing, daar roept het mysterie de mens in aanwezigheid, vormt zij hem om naar haar volmaaktheid. Dan zal het probleem als onbelangrijk vergeten worden. In de enquête waar ik naar verwees noemden de clarissen hun contemplatieve leven "*in stilte bij God zijn*". Ik zie daarin het beeld van twee geliefden die elkaar aankijken, de claris en God. Zij communiceren in stilte, en zij delen met elkaar de hoogste waarden van het volmaakte leven volgens het Evangelie. Dit delen in stilte is een directe en totale communicatie.

Directe en totale communicatie

Een directe en totale communicatie is er ook in de woorden van Paulus:

"En wij allen, die met onbedekt aanschijn de heerlijkheid des Heren weerspiegelen, worden naar datzelfde beeld van gedaante veranderd, van heerlijkheid tot heerlijkheid, zoals dat is door de Heer die Geest is." (2 Kor 3:18)

Paulus verwijst naar Mozes die God gevraagd heeft zijn gelaat te mogen zien. Mozes krijgt Gods gelaat niet te zien, alleen wat achter God is (Ex 33).¹³ En als Mozes van de berg komt met de Wet van God dan straalt zijn gezicht zo sterk dat hij zijn gelaat met een sluier moet bedekken om de Israëlieten te beschermen (Ex 34). Het is alsof Mozes zelf het gelaat van God weerstraalt. Volgens Paulus geeft de Geest ieder mens het vermogen Gods gelaat met onbedekt gelaat te weerstralen, doordat het eigen gelaat naar het beeld en de gelijkenis van God wordt omgevormd. Om God te kunnen zien moet je naar jezelf kijken, hoe Hij jou heeft omgevormd.

¹² Van Plato leerden wij al dat het onmogelijk is om wanneer een mens verkeert met datgene wij hij vereert, dat goede niet na te volgen (*De Staat* VI,500,13).

¹³ Het Hebreeuwse *achor* (achter, eerder, rugzijde of terug) kan verwijzen naar datgene wat God allemaal gedaan heeft – het is volgens de overlevering ook Mozes die in het eerste van zijn vijf boeken opschrijft wat er gebeurd is vanaf het allereerste begin – maar dat spoor van Gods inwerkingen is vervolgens ook te zien door Aaron en het volk Israël, namelijk dat zij Gods gelaat weerspiegeld zien in Mozes' gelaat.

In taal blijft dit paradoxaal en moeilijk te begrijpen. Maar muziek is een vorm van communicatie, die het wel mogelijk maakt te volgen hoe de mens direct en totaal kan deelnemen aan de communicatie met God, en één kan worden met Hem. Want wie de tonen hoort van de hemelse lofzang, die wordt direct en totaal door deze harmonie bewogen en deelt zo in die harmonie. Muziek maakt eenheid onmiddellijk ervaarbaar, en brengt het mysterie onmiddellijk binnen in het luisterende lijf. En niet alleen het lijf, maar heel de omgeving neemt deel aan die harmonie.

Op een dergelijke muzikale wijze schrijft Maximus de Belijder (580-662) in zijn *Mystagogie van de kerk* hoe deelname aan de liturgie de gelovige als vanzelf inwijdt in het goddelijk mysterie. De inwijding is direct en totaal, in de zin dat de gelovige en zijn omgeving – de hele kosmos – worden verenigd met God. Zoals Christus de eenheid is van twee naturen en twee willen – de menselijke en de goddelijke – zo neemt de liturgie de gelovige en zelfs de hele kosmos op in de eenheid van God. Het is hetzelfde beeld als dat van Clara in haar contemplatie van Christus' gelaat. Niet alleen Clara zelf gaat op in Christus, maar ook haar hele omgeving, die immers deel van haar is. Wellicht is dat de reden dat problemen vergeten worden als het mysterie aan het werk is.

Wat voor betekenis kunnen Clarissen hebben voor de opgesloten wereld van nu?

En dan wil ik nu terug naar de vraag welke betekenis het leven van de clarissen heeft, voor henzelf en voor de kerk en de samenleving. Clarissen zijn er niet om de problemen van de samenleving op te lossen, ook niet door middel van gebed. De betekenis van de clarissen ligt in de mystagogie, de inwijding in het mysterie. Want in het leven, bidden en vieren – in het stil bij God zijn – nemen clarissen onbewust en vanzelf de hele omgeving mee, zoals Maximus de Belijder het schrijft.

De apostolische constitutie *Sponsa Christi* spreekt van de werkzaamheid van hun gebed (*precationum efficacitatem*). Dit betekent niet dat clarissen voor de wereld kunnen bidden, als om hun problemen via God op te lossen. Het is eerder zoals broeder Everardus van Megen die, gevraagd om voor iemand te bidden, zei: "Kom maar met me mee, dan gaan we samen bidden." De claris kan de ander meenemen in haar stille aanwezigheid bij het mysterie. Zij kan de ander dienen als mystagoog, door hem luisterend, biddend, en vierend mee te nemen en rond te leiden op dit ongekende terrein.

Dit nu is de betekenis van de clarissen voor de samenleving, dat zij in hun eigen gelaat, hun leven en hun liturgie, het mysterie van de evangelische volmaaktheid present stellen. Dit volmaakte leven is vol van gebreken. Maar volmaaktheid is niet hetzelfde als zorgeloosheid! Volmaaktheid is het eeuwig perspectief dat de eindigheid van alle zorgen aan het licht brengt, en door de weerstraling van het licht die zorgen doet verdwijnen.